

MULTIGRAFIEN OG DET MULTIGRAFISKE PROJEKT

Skitsering af en digital genre og dens potentialer

PERLE MØHL

Digitale og visuel-sensoriske metoder og formater – digitale kortlægninger, onlinefeltarbejder, digital historiefortælling, WebDoc,¹ participatoriske digitale arkiver, sociale medier og et stadigt fornyet væld af andre digitale former og formater – ændrer i disse år grundlæggende præmisserne og potentialerne for antropologers arbejde, både for de objekter, de undersøger, for analyseformer og for formidlingen af forskningen.² Digitale og visuel-sensoriske metoder åbner ydermere nye muligheder for forskningssamarbejder mellem antropologer og på tværs af discipliner og for at inddrage deltagere i felten, som hermed repositioneres som medproducenter af viden og som medforskere og dermed tilføjer yderligere perspektiver. Og endelig giver digitale og visuel-sensoriske metoder og formidlingsformer mulighed for at inddrage en større vifte af forskellige typer medier, hvad enten det drejer sig om materialer, som forskerne bidrager med, eller om materialer, som feltens mange aktører producerer.

Denne artikel udgør et forsøg på at samle diskussionen af disse processer under ét ved at foreslå en ny genrebetegnelse, som jeg kalder *multigrafien*. Den gør det ved at se på mulige versioner af denne multifacetterede genre og ved at opstille en række karakteristika, som kan siges at kendetegne denne i nogen grad hypotetiske genre. Artiklen tager udgangspunkt i en forståelse af genrer som praksisser, der organiserer sprog, handling, billeder og lyd på forskellige måder, hvad mediet end måtte være, frem for kun at se på en genreform som tekstualitet (Frow 2005). I den forstand handler diskussionen af genre ikke om repræsentation, men vedrører alle sider af vidensdannelsen som en socialt forankret proces. Hermed ses genrer heller ikke som fikserede og forudfattede, men som fleksible og temporalt foranderlige.

I det følgende vil jeg således udforske en genrepraksis, som kombinerer og organiserer medier og forfattere, og som bruges aktivt i hele forskningsprocessen. Det er mit argument, at det ikke blot er en formidlingsmæssig genre, men

en fortløbende praksis, som i hele processen ændrer betingelserne for vidensdannelsen. Multigrafien er en praksis, en -grafi, som tager sit udspring i og bygger videre på den antropologiske monografi, men tilføjer den et *multigrafisk* perspektiv.

Denne genremæssige praksisform vil jeg omtale som en art *assemblage*, hvor der ikke er én overordnet vertikal stamme, tidslinje eller tråd, men en masse organisk forbundne elementer, som nærer og tærer på hinanden til fælles fordel og fornøjelse – forbundne elementer, men alligevel også spredte i tid og rum. Et felt fuld af ormehuller, hvor man fra en bestemt vinkel pludselig kan se fra ét element til et andet – og til endnu ét – på ofte helt uplanlagt vis, og hvor der opstår uforudsete reaktioner hen over tid og rum. Dermed opstår der nye indsigter, ny viden.

Først vil jeg give et eksempel på et eksisterende forskningsprojekt, som bruger et digitalt format, og som indeholder nogle af elementerne i den multigrafiske genre. Dernæst vil jeg beskrive principperne og ingredienserne i den multigrafiske genre, og endelig vil jeg skitsere et projekt, som er udformet direkte som en multigrafie, og som dermed vil kunne bringe mange af de beskrevne principper og ingredienser til udfoldelse, hvis det en dag realiseres. Denne artikel udforsker således et format – den antropologiske multigrafie – som endnu ikke eksisterer i den beskrevne form, men som har gode chancer for at se dagens lys i nær fremtid, netop fordi det synes at harmonere med en generel udvikling i antropologiens analyseobjekter og metoder samt medie-, samarbejds- og formidlingsformer. I den forstand udgør artiklen et eksempel på fremtidsorienteret „spekulativt design“ (Lukens 2011 i Ricci et al. 2015) og indskriver sig i rækken af udforskninger af endnu ikke fuldstændig afprøvede modaliteter, men samtidig baserer den sig på allerede eksisterende forsøg og tiltag samt på nogle ideer til et nyt genremæssigt eksperiment (fx Burdick 2015; Cizek 2010; Ricci et al. 2015).

AIME - et digitalt samarbejde om eksistensmåder

AIME-projektet (*An Inquiry Into Modes of Existence*³), som blev iværksat og lanceret af Bruno Latour og en række af hans medforskere i 2012, kunne måske godt tilnærmelsesvis beskrives som en multigrafie; i al fald har dele af projektet nogle af multigrafiens træk, som vi skal se dem udfoldet nedenfor. Projektets formål var, i forlængelse af Latours *We Have Never been Modern* (1993), at udforske, hvad det moderne er komponeret af hvis ikke af videnskabelig, politisk og økonomisk rationalitet samt med et antropocænt afsæt at gentænke det sociale og det, der forstås som det naturlige, som uadskillelige i vores ikke-spor-moderne selvforståelse. Projektet tog udgangspunkt i udgivelsen af en trykt bog i oktober

2012.⁴ Derefter blev den digitale platform, med en digital version af bogen,⁵ lanceret i 2013 med netop det formål at indhente bidrag, vinkler og kommentarer fra så mange og så bred en vifte af andre forskere – „contributors“ – som muligt. „Vi skal tilbage til erfaring, og til det er der brug for hjælp“ – der skulle en „kollektiv udforskning“ frem for et enmandsprojekt til for at favne og sammenholde bredden af forskellige „tråde af erfaringer“ af det moderne (Latour 2012 – video, min oversættelse). Og projektets væsentligste multigrafiske træk var da også, at der ud over en række faste forskere på projektet kunne tilknyttes en række andre forskere og bidragsydere, som kunne bidrage med egne tekster og kommentarer til de andres indlæg, bidrag, som derefter blev læst og analyseret af projektets „mediatorer“. Et andet væsentligt træk ved projektets digitale del var, at det opererede med en opdeling i „modes“, hvor de enkelte poster (især tekster) var forbundet i krydsninger – *crossings* – på tværs af disse „måder“ med det formål at karakterisere ikke kun det modernes modaliteter, men især hvad det er, der *forbinder* dem. Der var således indbygget en vis logisk sammenhæng mellem forskningens formål – at identificere forbindelser mellem eksistensmåder – og den digitale arbejdsform, som var at forfølge krydsninger mellem platformens digitale elementer.

Alt i alt et spændende og omfattende – nærmest lidt uoverskueligt – projekt. Crossings-modulet var således ganske komplekst at forstå og at overskue, og en del af indlæggene i arbejdsgruppens blog går da også ud på at forstå, hvordan platformen og krydsningsmodulet fungerer, og hvordan man skal læse og forstå krydsningerne, hvilket der selvfølgelig også ligger et erkendelsesmæssigt potentiale i. Projektet lagde desuden op til, at forskellige typer medier kunne føjes til platformen, men ud over linket til en række møde-, konference- og forelæsningsvideoer i tidslinjen og bloggen, primært tale- og dermed verbalt baserede, blev der kun brugt skrevne medier, herunder blog og Twitter.⁶ En egentlig multimedial udforskning af eksistensmåder med alle de sensoriske og analytiske potentialer, en sådan tilgang kunne have (se nedenfor), indgår således ikke i projektet og platformen, som forbliver stort set monomedial og tekstuel. Udstillingen *Reset Modernity!* om Gaias økologiske mutationer, åbnet i 2016 på kunstmuseet ZKM Karlsruhe med deltagelse af en lang række kunstnere, med tilhørende katalog, workshop og symposium og kokurateret af Latour, indgår ikke på selve den digitale platform som andet end skriftlige henvisninger og et enkelt fotografi fra åbningen, hvor endnu en bog om Latour i øvrigt blev præsenteret.⁷

The screenshot shows a web browser window with the URL modesofexistence.org/crossings/#/en/rep-dc. The page title is "AN INQUIRY INTO MODES OF EXISTENCE". The main content is a grid of articles:

- SPACING SPACES** by WOOTTON TOBIAS (with an image of a forest).
- A POLITICS FROM THE D...** (with an image of a fetus).
- ANOTHER FORMAT** (with text: "It is the format that Favret-Saada did not possess in the late 70s when she was pioneering the study of witchcraft. She was thus forced to equivocate between belief and doubt. An equivocation, as we shall see in chapter 9, that is closer to the beings of [FIC] and that does me a favor. :)
- DOLOMITES** (with text: "We should remember that stones too have a mode of existence [REP] a little richer than being used simply as a foil in the hands of 'realist' philosophers to prove the sturdy existence of material facts. See the nice chapter on dolomites in:").
- [DC]** (with text: "What is denoted by the abbreviation [DC] for Double Click is not a mode but a conceptual character which serves, in some ways, as a foil to the inquiry and which assumes the possibility of information without transformation.").
- MATTER, MATERIALISM** (with text: "The inquiry seeks to explore an idea of matter, but one in which the term becomes multimodal- and isn't engaged in a dispute between materialism and, say, 'spiritualism'. Matter—or better material—is thus a term without an opposite which does greater fit").
- [REP]** (with text: "The abbreviation [REP] for").
- [REP · DC]** (with text: "Each crossing answers the").
- 7 REINSTITUTING THE ...** (with text: "16 PROVIDED THAT THE JU...").

On the right side, there is a navigation menu with a list of modes: REP, MET, HAB, TEC, FIC, REF, POL, BRO, REL, ATT, ORG, MOR, RES, PRE, DC. The 'REP' mode is highlighted with a red dot and a box containing the number '10'. There is also a "back to selected" link.

Uddrag fra AIME, her nogle krydsninger mellem begreberne reproduction [REP] og double click [DC]. Krydsningerne vælges i feltet til højre. (<http://modesofexistence.org/crossings/#/en/rep-dc>).

Projektet fungerer på både fransk og engelsk, og sprogene krydser hinanden i en frugtbar sammenblanding, hvilket i sig selv er specielt – især for et fransk projekt. Det gør dog også brugen en anelse selektiv for de deltagere og besøgende, som kun behersker det ene sprog, idet der ikke altid er oversættelse, og det er op til den enkelte deltager, hvilket sprog han/hun vil bidrage med. AIME-projektet indskrives sig ifølge forskerne i den stigende mængde af Digital Humanities-projekter, som både analyserer og opererer med digitale former og ofte med analysen af *big data*. Det besidder en temporal dimension, idet det er blevet til over tid og igennem bidragsydernes løbende deltagelse. En meget nyttig tidslinje, som kan tilgås både på projektets forside⁸ og på en særskilt side,⁹ giver adgang til forskellige typer begivenheder fra projektets start til dets officielle slutning, ofte i form af links til konferencebilleder, lydoptagelser eller videoer. Projektet ophørte i princippet samtidig med forskningsbevillingen i 2014, men det ligger stadig online og kan konsulteres og beriges, og en blogdel¹⁰ er blevet genoplivet i 2015. Seneste element i tidslinjen er i skrivende stund fra september 2016, i bloggen fra december 2016, og man kan stadig få adgangstilladelse og opsende bidrag og kommentarer, så der er stadig „mennesker bag“, som administrerer indholdet.

Efter denne forsmag på en digital forskningsplatform, som tænkes som kollektiv, interaktiv og i al fald i princippet multimedial, og som har den fordel i herværende øjemed, at den faktisk kan konsulteres online, vil vi nu bevæge os over i en udforskning af de mange potentialer ved en egentlig antropologisk multigrafi, som den ser ud på tegnebrættet.

Multigrafi - fra tegnebrættet

I de følgende afsnit beskrives således principper og potentielle ingredienser i den multigrafiske genre, forstået som et endnu ikke gennemført/uudforsket eksperiment. Men lad os først kort se på, hvad henholdsvis *multi-* og *-graf* kan stå for, før disse temaer efterfølgende uddybes:

Multi-

Multigrafer: forfattet af forskellige „grafer“ af både menneskelig og materiel/teknologisk art.

Multimateriel/modal: bestående af tekster, billeder, film, lydfile, kort, indekser/(hash)tags, links, data, feltnoter, kommentarer, databearbejdninger, arbejdspapirer, (annoterede) artikler, videoclips, møde- og konferencereferater og forskellige slags forbindelser og links imellem sådanne materialer samt digitale metaanalyser af materialernes sammensætning og forbindelser m.m.

Multilag: forskellige simultane indholdsmæssige og mere eller mindre tilgængelige lag, udformet i det digitale tre- eller firedimensionalitet (rum og tid).

Multidirektionalitet: går i forskellige retninger, forbinder forskelligartede elementer og støder imod forskellige slags modtagere og deltagere undervejs.

Multitemporalitet: processuel, i princippet ufærdig/i stadig tilblivelse.

Og i det hele taget: multiplicitet, multiple mulige forbindelser og katalytiske reaktioner.¹¹

-graf

Beskrivelse, måling, det at (be)skrive, den/dem, der (be)skriver, det, der (be)skrives med og i princippet også andre subjekter og processer.

Multigrafen

Hvem er multigrafen? Multigrafen skriver i sagens natur aldrig alene. Multigrafen er i sagens natur forbundet – „mutual“ (Sanjek 2015) – og således flere, samlet i

én figur. Multigraferne er forskeren og hendes medforskere – antropologer, men også biologer, arkæologer, designere, arkitekter, læger, psykologer, sociologer etc. – alle de andre forskere, som antropologen i tværdisciplinære projekter arbejder sammen med; studerende, som deltager i projektet, som specialestuderende, assistenter eller forskerpraktikanter, og hvor projektet dermed får karakter også af undervisningsbaseret forskning (se Blok et al. ovenfor); andre forskere, som ikke nødvendigvis er tilknyttet projektet, men som bidrager ved at kommentere det (som i AIME's „udvidede deltagerpanel“, hvor enhver kan kommentere og i sidste ende blive en del af kollektivet) og ikke mindst alle andre, som får interesse for projektet og -grafien, og som ønsker at bidrage med diverse typer indlæg – tekster, kommentarer, videoer, billeder, links etc. – og dette gælder naturligvis også vores samarbejdspartnere i felten, der ikke blot „informerer“ og leverer „rå data“ til antropologens personlige fortolkning, men som er medanalytikere og bliver medforfattere eller „epistemiske partnere“ (Holmes & Marcus 2008).

Multigrafen er også de teknologiske digitale foranstaltninger, som organiserer både indholdet og den måde, det fortløbende skabes og tilgås på. Multigrafen omfatter således både webdesign og digitale algoritmer samt de teknologier, som indgår i produktionen af og tilgangen til de enkelte bestanddele – for eksempel computere, kameraer, SD-kort, mikrofoner – samt de deltagerinddragende funktioner og, ikke at forglemme, specielle moduler, som kan forbinde elementer i multigrafien på algoritmisk uforudset vis (se nedenfor om *serendipity*-modulet).

Multigrafien i sin helhed giver således mulighed for at *forfatte* – det vil sige tilføje materialer af forskellig art – sammen og individuelt og for at forbinde de forskellige elementer og bidrag og andre, som kommer til løbende, på forskellige måder, både ved at sammenstille dem direkte – for eksempel ved siden af hinanden eller efter hinanden i tidslige sekvenser – og ved at forbinde dem gennem for eksempel hashtags og andre former for metadata og også nye, uforudsete og algoritmisk eller deltager-skabte forbindelser. Formålet er ikke at opnå skøn enighed og konsensus, fortificeret visdom og helhed, men snarere tværtimod at skabe grobund for kontraster, (selv)modsigelser, produktive konfrontationer og positionerede kontroverser og „nuancerede positionaliteter“ (Burdick 2015; Cicci et al. 2015), for skrøbelige og mere faste broer og måske for naive, tilfældige eller intuitive udforskninger, søgende spørgen og ustruktureret leg, alt sammen dog underlagt visse fælles formmæssige protokoller, som må afgøres fra projekt til projekt og sikkert vil komme ud for yderligere tilpasninger og skridninger undervejs.

Multigrafien er dermed en konkretisering af den stigende tendens til, at antropologisk forskning og viden udvikles i samarbejde mellem flere forskere, mellem forskellige discipliner og med andre end forskere – det participative, det kol-

laborative, det gensidige – „mutuality“, som Sanjek kalder det (Sanjek 2015). Den kunne således også ses som den yderste konsekvens – den digitale version – af et projekt som Utopia, beskrevet af Blok et al. andetsteds i dette nummer. Samtidig er det en mulighed for at præsentere de mange materialer, som felten producerer, og som indeholder sine egne konceptuelle rammer og analytiske apparater (Marcus 2013:207), på lige fod med forskernes analytiske tag i materialerne og hypoteser om deres feltobjekter. Der er allerede mange „grafer“ involveret, når en antropolog for eksempel tager noter, og disse grafer leverer allerede grader af analyser, aldrig „rå data“. Som Lévi-Strauss siger, hans version af myten er blot én blandt mange: Den form, han hører den i, når han er i felten, er allerede i sig selv en analyse af verdens sammensætning og kausaliteter (Levi-Strauss & Eribon 1988), nedleveret fra tidligere fortællere og ofte videreudviklet i den specifikke fortællers personlige fortolkning. Antropologen udvælger sit empiriske materiale og tilføjer sin egen vinkel og måske nogle komparative fortællinger, men der er allerede medskribenter involveret i processen, hvad enten det drejer sig om månens incestuøse oprindelse i en myte eller et EU-direktiv på EU-Parlamentets hjemmeside.

Multigrafen er således sammensat, og multigrafien udnytter, som i AIME-projektet, det digitale og internettets interaktivitet og rækkeevne til at inddrage så mange -grafer som muligt, for at indkredse og analysere et specifikt forsknings-tema i dets mange facetter, felter og territorier.

Multimaterielt og multimodalt

Antropologer producerer forskellige slags materialer, de arbejder med andres materialer, og de kombinerer disse på forskellige måder. Disse forskellige materialer og kombinationsmodaliteter finder et frugtbart leje i multigrafien.

De forskellige typer medier kan komplettere og belyse hinanden, berige og udvide hinandens udsigelseskraft og tale til hinanden på forskellige måder. Mange af os bruger allerede fotografier i forbindelse med vores tekster, blandt andet fordi de bygger bro mellem det partikulære – det konkret afbildede – og det generelle og abstrakte. Og lige så vigtigt, fotografier og især film – billede, lyd, tid og bevægelse – kan sige noget andet end ordene om vores analytiske objekter, om bevægelse, hastigheder og kausaliteter, om samtidige konstellationer og rumligheder, om rytmer, klange og resonanser, om følelser og affekt, om afstande og relative positioner, om materialiteter og teksturer og om udtryk, positioner, detaljer og kontraster. De taler til alle sanserne gennem vores integrerede, synæstetiske sanseapparat, hvor en sans aktiverer de andre sanser, hver gang den bliver tiltalt. Og de skaber mening ved at evokere frem for at forklare (MacDougall

2006); de fremkalder viden gennem bekendtskab (*knowledge by acquaintance*) frem for gennem beskrivelse (*knowledge by description*) (Russell 1917), altså andre typer viden om de samme fænomener. Men de kan også fortælle os om – og lede vores opmærksomhed hen imod – helt andre ting og fænomener, helt *andre sider af samme sag* eller slet og ret *andre sager*. Og de kan udviske grænserne mellem indsamling og formidling, idet de indeholder og formidler både objektet foran kameraet/mikrofonen og de teknologiske og relationelle betingelser for deres egen frembringelse (MacDougall 1998; Møhl 2011, 2015; Grimshaw & Ravetz 2009).

Forside af City Animals, en WebDoc (se note 1), som indeholder film, filmstykker, fotografier, lydmontager, links og tekster. Elementerne er lavet af deltagere i praktiske kurser i visuel og radioantropologi på Københavns Universitet 2013. (<http://cityanimals.dk>).

I multigrafien sammenstilles således et væld af forskellige typer medier, som kan meget forskellige ting og skaber mening på forskellige måder. Men mange af de materialer, som multigrafien kan integrere, hører ikke nødvendigvis feltarbejds tid og sted til og er måske ikke lavet af antropologen selv. Hele vejen gennem undersøgelses- og forskningsprocessen indhentes og opstår der materialer, som andre har lavet, og som inddrages i analysen. Alle disse materialer vil finde deres naturlige plads i multigrafien, i deres egne specifikke formater og side om side med, indlejret i, analyserne af dem.

Multimodalitet indebærer, ud over at samle og kombinere forskellige medier og materialer, at man kan integrere forskellige måder at arbejde med materialet på i fællesskab. Foruden at integrere forskellige feltmetoder kan det multi-

grafiske projekt således også inkorporere en række digitale samarbejdsformer såsom onlinemøder, fælles løbende notetagning, fælles læsning og annotering samt danne rum for visualiseringer af materialerne ved brug af digitale analysemetoder og kortlægningsmetoder som Gephi og ArcGIS.¹² Alt sammen former og formater, som mange antropologer allerede arbejder med, men som her integreres i én fælles platform.

Derfor er det også vigtigt at pointere, at multigrafien netop muliggør integrationen af multiple medier, herunder også trykte, for så vidt de kan sammensvejses med de andre medier og elementer i projektet. Med andre ord skal multigrafien kunne rumme også ikke-digitale former og materialiteter. Det er således både et nyt format *og* en integration af tidligere og aktuelle metodiske, teoretiske og formatmæssige antropologiske praksisformer. Og samtidig med at materielle antropologiske praksisformer gerne skulle kunne integreres, er det også et potentiale ved multigrafien, at den får rumlige og materielle udtryk og således kan bevare forbindelsen til de felter, den ikke blot skal være en afspejling eller repræsentation af, men også en stadig *del af*. Dette er et grundlæggende potentiale – hvordan det i praksis gøres, afhænger af de konkrete multigrafiske projekter og deres felter. AIME er mundet ud i en „tanke“udstilling. Man kunne også forstille sig udmøntninger såsom skærme i landskabet eller samarbejder med kunstnere, aktivister og andre i felten. Frem for blot at tænke i konkrete *præsentationer* af multigrafiens digitale indhold kan det afgjort være produktivt at udvikle et løbende og aktivt medspil via nogle mindre lineære forbindelser mellem multigrafiens digitale elementer og konkrete, rumlige udfoldelser og aktiviteter, helt afhængigt af de konkrete emner, som den enkelte multigrafii spænder over. Ikke så meget for at stræbe efter helhed, at få „det hele“ med, hvor multigrafien ses som en sluttet og omsluttende organisme, men snarere for at åbne for produktive forbindelser, som også i nogen grad ligger ud over det digitale.

En sidste bemærkning om multimodalitet og om det tilfældige: Der ligger allerede et potentiale i at sammenstille elementer af forskellige modaliteter – eller at overskride mediegrænser og arbejde med heteromedialitet (Bruhn 2010) – som den multimaterielle multigrafii muliggør. Og alle medier er allerede i sig selv sammensatte (*composite*), blandinger af koder, diskursive konventioner, kanaler, sensoriske og kognitive former, som J.W.T. Mitchell siger (1994). Det kan derudover udforskes, hvad der ligger i *sammenstillingen* af medier, og hvilke potentialer der kan høstes i netop at sammenstille elementer af *forskellige* materialer og medialiteter, altså hvad det er for intermediale fænomener og forståelser, der kan opstå i sammenstillingen (Bruhn 2010). Multigrafiens multimaterialitet har således ikke blot til formål at kunne rumme og arbejde med flere forskellige typer materialer og deres forskellige udsigelsespotentialer, men netop også, at sammenstillingen *i sig selv* kan producere mere, end de enkelte materialer gør

hver for sig, som allerede nævnt. De taler til hinanden, kompletterer, modsiger og bagbinder måske hinanden, hvorved nye refleksioner og benspænd kan opstå. Forbindelsen er således i sig selv produktiv. Den klassiske parallel er filmklipningens *Kuleshov-effekt* (Simpson, Utterson & Shepherdson 2004), hvor overgangen fra det ene til det næste klip ikke blot installerer en narrativ kontinuitet imellem dem, men skaber helt ny betydning, som ligger ud over indholdet i de to enkelte klip – som derved også hver især i kraft af sammenklipning ændrer betydning. De bliver så at sige hinandens kontekst. Det er også denne effekt, som Suhr og Willerslev med begrebet *montage* (= „filmklipning“ på fransk) bruger som en metafor i den antropologiske analyse, nemlig at der opstår ny betydning i sammenstillingen (Suhr & Willerslev 2013), altså især en visuel logik med referencer til 1910'ernes og 1920'ernes stumfilm, hvor montagebegrebet blev udviklet. I AIME-projektet udfoldes ideen om produktive sammenstillinger af elementer i crossings-modulet, som vi har set. Også her er formålet at forfølge nye og uventede betydninger, som måtte opstå ved at sammensætte heterogene elementer og se, hvad der sker i mødet – eller mellemrummet. Her er det dog en verbal logik, der organiserer krydsningerne.

I multigrafien sammenstilles materialer af meget forskellige typer og kvaliteter, som i kraft af deres respektive tidsmæssige, semiotiske, sensoriske, rytmiske og rumlige kvaliteter går på tværs af for eksempel et formodet skel mellem det synlige og det ikke-synlige og ud over tankens og sprogets logikker. Ud fra den idé, at viden oftere opstår ved tilfældigheder og uventede opdagelser end ved målrettet søgen og logiske slutninger (Hazan & Hertzog 2012; Rivoal & Salazar 2013), kan et såkaldt serendipity-modul (Girard 2016) skabe tilfældige, algoritmisk styrede forbindelser og kollisioner mellem materialer, som ikke umiddelbart synes at have noget med hinanden at gøre eller at være forbundet ved nogen identificerbar logik, men hvor den tilfældige sammenstilling kan bryde igennem lagene og give nye og helt uventede intuitioner og forståelser af feltens sammenhænge.

Det er selvfølgelig ganske umuligt fra tegnebrættet at *beskrive* de krydsninger og konfrontationer, som kan finde sted, og de uventede ideer, som kan opstå. Så her må vi lade kommende praksis råde og de besøgendes opdagelser og intuitioner gå på arbejde.

Mutilaget - organiseret i flere lag og med forskellige muligheder for indgang og adgang

Multigrafien kan potentielt opbygges i flere *lag*, hvorved den får en tredimensionel frem for en lineær, tidslig struktur. De enkelte elementer ligger ikke i sekventielle,

tidsligt fastlagte forbindelser, de har snarere koordinater i en rumlig struktur, om end sådanne koordinater hele tiden vil ændre sig, i takt med at nye elementer tilføjes og nye forbindelser opstår. Multigrafien bliver således navigerbar i multiple retninger. Helt umiddelbart betyder multilagetheden, at materialet organiseres således, at man fra et punkt eller element kan vælge at gå videre til andre elementer på samme niveau eller for eksempel gå dybere ned i visse emner og detaljer eller uddybe udforskningen af forbundne elementer. Lagene tænkes således også som gradvist mere detaljerede, som man bevæger sig ind i dem.

„Lag“ kunne tænkes at alludere til en hierarkisk struktur, men finder snarere lighed i de multiple spatiale lag og forbindelser, som sameksisterer i et givet optisk felt. Forbindelserne og perspektivet afhænger dermed på ethvert tidspunkt af den indtagne position. Lag tænkes således ikke som i en arkæologisk ramme, hvor man afdækker fortiden ved at grave, ej heller som knyttet til kompleksitet, hvor data og informationer bliver mere komplekse og, ofte iboende denne tanke, mere avancerede, jo længere vi kommer ned. Det er snarere et spørgsmål om tråde og om simultane og sameksisterende, forbundne fænomener, netop som i det optiske og lydige, rumlige felt. Og de er nødvendigvis partielle, fordi de er positionerede (Haraway 1991), de vil aldrig (fore)give overblik, og nogle vil til tider dække over andre.

Udforskningen af multigrafien vil for den enkelte selvfølgelig have sin egen tidslighed og linearitet, opbygget af de sekvenser, som opstår, når man tilgår et element efter det næste – som enhver rumlig rejse „på må og få“ immervæk skaber bestemte linjer og forbindelser igennem landskabet. Men denne sekventialitet er ikke indbygget i selve strukturen, den opstår for hver ny „læsning“ af /tilgang til multigrafien. Og disse linjer er ikke afsluttede, bevægelsen kan genoptages og nye forbindelser skabes. Forbindelser imellem elementer skabes således også som algoritmiske efterdønninger af de enkelte besøgendes navigation.

Mere lavpraktisk betyder multilagetheden desuden, at man kan inddele sit materiale i mere eller mindre tilgængelige lag, for eksempel et overordnet og helt åbent lag, et lag med delt adgang til for eksempel en forskergruppes medlemmer og parter, og hvor materialerne er fælles, og, endelig, mere personlige og fortrolige lag/områder, hvortil kun få eller enkeltpersoner har adgang. Materialer kan derefter flyttes rundt imellem disse lag og gøres mere eller mindre tilgængelige, alt efter hvor man er i processen, eller for eksempel hvor fortroligt de skal behandles. Feltnoter kunne således ligge i et fortroligt lag, samtidig med at de i anonymiseret form blev gjort mere eller helt tilgængelige.

For den deltager, som har adgang til alle lag, betyder flerlagetheden, at alle elementer i forskningen konstant er forbundet, både de fortrolige og de alment tilgængelige, men også de elementer, som tilføjes løbende af andre forskere og

bidragsydere i det multigrafiske projekt. Flerlagetheden betyder således også, at der løbende frigives og offentliggøres dele af forskningen og skabes forbindelser til for eksempel projekter og materialer, som ligger digitalt andre steder på internettet.

En multilaget struktur kræver, at materialer konstant forbindes til andre materialer, enten manuelt med for eksempel #tags eller digitalt, gennem diverse opstillede eller løbende skabte digitale analyser og algoritmer. Principperne for disse forbindelsesstrukturer og for algoritmernes arbejde skal naturligvis etableres fra starten, men kan – og vil givetvis – ændres undervejs, i takt med at nye navigationer foretages, og at nye forbindelser og indsigter opstår.

Multidirektionelt - modtagere og tråde/linjer

Den tredimensionelle opbygning af og positionerede tilgang til multigrafien er forbundet med dens multidirektionalitet, forstået som at multigrafien både kan navigeres i multiple retninger, og at den er rettet i multiple retninger og „henvender sig“ ikke blot til forskere, men også til alle andre, som har en interesse for multigrafiens overordnede forskningsområde.

Fra sit digitale ståsted og med sine multiple grafer og medier henvender multigrafien sig til et bredt publikum. Den rækker bredt *ud*. Både til forskere, medforskere og studerende fra egne og andre discipliner og også til de mange deltagere og medskrivere, som har leveret og fortsætter med at levere forskellige typer medieelementer, forbindelser og kommentarer fra felten eller fra lignende felter. Alle vil de kunne tilgå multigrafien ud fra deres egne interesser og specialiseringer og bevæge sig mere eller mindre dybt ind i områder og detaljer.

Samtidig har multigrafien sin egen „iboende“ multidirektionalitet, idet dens struktur som sagt ikke er opbygget, og dens elementer ikke er forbundet efter allerede fastsatte logikker, lineariteter og retninger. Det er en samling af mere eller mindre løst forbundne elementer, endda af meget forskellig karakter – billeder, tekster, filmklip, grafer, links, notater, artikler, mødereferater etc. – og hvis forbindelser i nogen grad skabes, i det øjeblik de sammensættes af den enkelte „navigator“ og dermed medskaber, og hvis linjer ikke er afsluttede. Sådanne løbende skabte forbindelser lagres algoritmisk og kan i øvrigt yderligere analyseres af multigrafien selv, hvorved den også løbende ændrer sig.

Et træk ved både multilagetheden og multidirektionaliteten er således, at man kan tilgå multigrafien gennem mange forskellige „indgange“. Hver ny indgang vil producere en ny vej igennem multigrafien og dermed nye læsninger af stoffet, nye forbindelser, nye indsigter (se fx Deleuze, Guattari & Brinkley (1983) om multiple indgange til læsningen af Kafka).

Og endelig er multigrafien ikke ordnet som en afspejling, en „repræsentation“, det vil sige som stående i et binært forhold til en ikke-digital virkelighed – eller til noget andet for den sags skyld. Den har sin egen iboende og foranderlige materialitet og væren. Den er en slags cyborg eller menneske-maskine-hybrid, idet den er levende og plastisk, er opbygget af ideer og henvendelser og medier og algoritmer, ligger på fysiske it-servere forskellige steder i verden og har et „udseende“, et „interface“ og en egen materialitet.

Multitemporalitet - kontinuitet & foranderlighed

Multigrafien er i sagens natur tidsligt indlejret; den opbygges løbende og bliver hurtigt tilgængelig for andre. Det er ikke det „færdige produkt“, som præsenteres. Den viser således løbende forskningsprocessens tidsdimension og progression. Den fyldes langsomt med et væld af forskellige typer elementer. Og den vil med tiden, igennem skabelsen og konsultationen, begynde at danne forbindelser, både imellem disse elementer og ud over, til elementer andre steder, som dermed bliver en del af dens bestand. Man kan dermed ikke tale om interne og eksterne elementer, der er ingen klare grænser.

Forbindelserne, som løbende skabes igennem serendipity-modulet, vil være uplanlagte og uforudsete og vil desuden dannes ud fra de specielle perspektiver, multigrafien betragtes og navigeres ud fra. For både de involverede forskere og andre interesserede deltagere vil der således med tiden opstå nye forbindelser og dermed indsigter, som ikke indhentes „ude“ i felten, men opstår i selve multigrafien og skabes af dens multiple besøgende og medgrafer. Multigrafien bliver en felt i sig selv, i konstant forandring.

Har multigrafien en levetid? Må arbejdet med multigrafien ikke tage en ende, på samme måde som den forskningsproces, den er indlejret i, i princippet har en begyndelse og en afslutning? Jo, selv en multigrafi starter på et tidspunkt og dør måske langsomt ud, efterhånden som forskningsmidlerne ophører, projektet afsluttes, og de involverede får andre ting at se til. Men det forhindrer for det første ikke andre forskere i at tage tråden op som en slags overlevering og genbrug i en særlig vidensøkologi (se Blok et al. i dette nummer). Derudover har multigrafien som sagt sin egen materialitet og sit eget liv, og med mindre dens overordnede emne er af helt fuldstændig kortvarig social og politisk relevans – og hvornår har antropologiske projekter nogensinde været det? – er der gode chancer for, at den bliver ved med at have sit eget liv, så længe den har et digitalt hjemsted og besøges og aktiveres regelmæssigt. Bøger og andre antropologiske produkter har naturligvis også deres eget liv og egen levetid, efterhånden som de afsætter effekter i verden. Men multigrafien tænkes at kunne integrere sådanne

effekter i sin egen materialitet – som en bog, der kun er trykt i et eneste eksemplar, som går på omgang og indeholder alle de annoteringer og ideer, som dens læsning har frembragt, samt forbindelser til nye produkter, som den med tiden har affødt. Det er således sandsynligt, at multigrafien efter forskningsprojektets udløb løbende vil blive „fodret“ med nye relevante bidrag, samt at dens liv vil udspille sig igennem varierende „affektive rytmer“ (Kofoed 2012; Reestorff 2016), de interaktive udsving, som tegner sig, når multigrafien og dens emne i nogle perioder får særlig aktuel relevans eller taler til aktuelle strømninger, og besøges og fodres med højere intensitet og i andre perioder ligger i en vis dvale. Sådanne rytmer kan analyseres med digitale redskaber, og analysen vil sige noget vigtigt om forskningstemaets skiftende samfundsmæssige forankring og bliver i sig selv en del af multigrafiens substans.

Så har multigrafien en begrænset levetid? Måske bliver den med tiden teknologisk og designmæssigt uddateret. Det vigtige her er dog ikke, om der er egentlige begyndelses- og afslutningstidspunkter, men at multigrafien er konstitueret som ufærdig og i løbende tilblivelse, gennem alle dens -grafers bidrag af forskellige art. Det er kontinuiteten og foranderligheden samt dens rytmiske natur, som karakteriserer multigrafiens temporalitet.

Fra tegnebrættet og videre - en multigrafisk case

„Biometric Border Worlds“ er et forskningsprojekt, som startede i efteråret 2016.¹³ Projektet er kollektivt og udforsker biometriske teknologiers epistemiske grundlag, udvikling og anvendelse i forbindelse med migration i Europa samt migranternes deltagelse i udviklingen igennem deres specialiserede kendskab til og undvigelse af de forskellige anvendte teknologier. Biometriske teknologier installerer fysiske og abstrakte grænser og begrænsninger af bevægelse, ikke kun mellem nationer, men i hele det europæiske og ekstraeuropæiske rum, og de sorterer mennesker efter bestemte, teknologisk determinerede koblinger mellem biologiske træk som dna, ansigtsform, fingeraftryk, irisform, gangart osv. – og ID. Disse koblinger er indlejret i politiske og juridiske forordninger og ideer om migration og grænsekontrol samt i bestemte ideer om forholdet mellem krop og identitet. Forskningsprojektet består af fire underprojekter, som hver især anskuer og udforsker grænseverdener fra forskellige og ofte kontrasterende perspektiver, og som forfølger forbindelser mellem feltets mange forskelligartede aktører. Forskningsfeltet er ultravolatilt – både migrationen, ruterne og menneskene er i konstant bevægelse, og det samme er de politiske strømninger. Ydermere udvikles teknologierne i rivende fart med hundredvis af nye patenter hver uge. Feltet indeholder og producerer løbende et væld af forskellige typer materialer,

data, aktiviteter, interaktioner og bevægelser – og projektets fire hovedforskere samt tilknyttede forskere og studerende og andre aktive deltagere i felten medvirker aktivt til denne malstrøm af produktioner. Projektet indeholder derfor en intention om at udvikle et digitalt arbejdssted – en multigrafi – som kan blive et samlingspunkt, både for det opståede materiale – politiske forordninger og EU-direktiver, nyhedsstrømme, patenter, kort, lovstof, „sager“, breve, feltnoter, notater, billeder, lyd, film, kommentarer, mødereferater, seminar-/konferenceindkaldelser og -referater/bulletiner, artikler, strøtanker og meget mere – og for alle de involverede forskere og andre deltagere.

Multigrafiens mangeartede elementer vil løbende kunne ordnes i lag, afhængigt af deres natur og fortrolighed, samt i offentlige blog- og medieindlæg og præsentationer. I et „hjørne“ vil der være rum for at arbejde på fælles tekster. I et andet for at samle billeder, lyd- og filmklip – og også redigerede film – fra felten. I et tredje feltnoter fra fælles og individuelle feltarbejder, mødereferater, forelæsninger, specialer. I et fjerde lovstof, direktiver m.m. Og så videre. I alle tilfælde vil sådanne elementer blive forbundet aktivt via #tags og algoritmisk, det vil sige via forbindelser, som bryder igennem lagene og giver nye indsigter.

Multigrafien er således tænkt som et samlingssted for materialer og mennesker, en slags forskningsprojektets *headquarters*, men samtidig også et legerum, hvor nye ideer, forbindelser og materialer kan opstå. Og så bliver den selvfølgelig forskningsprojektets ansigt udadtil, et løbende materialiseret vindue til forskningens elementer og fremadskriden, og et *åbent* vindue, hvor nye elementer hele tiden kan tilføjes.

Men et medie er ikke blot en kanal, som betydninger udbredes igennem; mediet, med dets partikulære æstetik og inskriptionsformer, danner selve grundlaget for analysens udformning, ideernes tekstur, betydningens tegnformer og sanselighed. Mediet kommer ikke „bagefter“, det er konstituerende for betydningsprocessen (Derrida 1997). I multigrafien arbejder mange medier endda sammen om at skabe og konfrontere gensidige og infiltrerede betydninger og æstetikker. Der er ingen tvivl om, at mediets – multigrafiens – særlige digitale og multimediale karakter vil være konstituerende for betydningsprocessen, også på helt uventede og i nogen grad ubeskrivelige måder. Her er det imidlertid forsøgt beskrevet mere som et tænkt og idealt – spekulativt – design end i bagklogskabens lys.

Afslutningsvis skal nævnes nogle punkter, som man skal være opmærksom på i arbejdet med multigrafien.

For det første er den ingenlunde *multipurpose* og egner sig ikke nødvendigvis til alle forskningsprojekter og emner. Der eksisterer ofte en stil- eller genremæssig „komplicitet“ (MacDougall 1998) mellem form, indhold og analyse. I multigrafien skal der således findes en genremæssig sammenhængskraft i projektets

partikulære konstellationer: metode, data, samarbejde, partnere, indhold, emne og form. Der skal således være en mening med for eksempel at samarbejde, at arbejde i multiple lag, at have deltagere som medskribenter, fortrolighedshensyn og også format, især når det drejer sig om digitale formater.

Der er også spørgsmålet om kompleksitet og kompetencer. Multigrafien har som sagt en slags eget liv og materialitet, en egen væren. Men det er vigtigt, at multigrafien udformes, så den til enhver tid svarer til deltageres digitale og multimodale kompetencer. Det digitale og brugen af det giver nemlig ikke sig selv, og man skal være opmærksom på, at deltageres digitale læse- og skrivefærdigheder (*digital literacy*) vil være forskellige- og at nogle medieformater appellerer mere til nogle end til andre, både „læse“- og „skrive“-mæssigt (Ricci et al. 2015:52-53). Digitale kompetenceforskelle kan dog også være et produktivt og kritisk *potentiale*, endnu et lag i udvekslingen af perspektiver, for så vidt deltagerne ikke føler sig koblet af – *unplugged*.

Og endelig kræver det forberedelse, omtanke og disciplin – og også en vis økonomi – at iværksætte en multigrafi, at tilføre den materialer og at bruge dem, at sørge for, at den levendegøres gennem multiple forskellige andre deltagers bidrag og mere eller mindre interaktive konsultationer og kontributioner. En multigrafi er ikke i sig selv „interaktiv“ – interaktivitet kræver, at der interageres, det vil sige, at der er besøgende og grafer, som bliver gjort opmærksomme på og får lyst til at deltage på hver deres vis. Ellers dør multigrafien ud – eller lever et slags intrateknologisk liv. Men det er måske også godt nok.

Jeg har her ikke berørt hverken de mere tekniske eller de finansielle sider af multigrafien, men det giver sig selv, at et projekt af denne art kræver både programmerings- og platformdesignknowhow eller endda ekspertise samt en vis økonomi. Formålet er dog ikke at udstikke praktiske retningslinjer for udførelsen af en multigrafi, men snarere at fremføre nogle betragtninger over og argumenter for en bestemt type forsknings-, arbejds- og interaktionsproces. Multigrafien vil kunne udføres i mange forskellige typer struktur og layout, afhængigt af formålet og emnet samt af de praktiske betingelser, man arbejder under, herunder institutionelle, materielle, etiske, regionale og økonomiske. Og i princippet ville en multigrafi kunne udføres selv uden professionel ekspertise og intervention samt store udgifter og med brug af allerede eksisterende digitale open source-løsninger, med en smule gåpåmod og basal digital viden.¹⁴

Vi har her fået en del indsigter i, hvordan multigrafien er bygget op, og hvordan den fungerer. Men hvad er det, som multigrafien gør anderledes? Diskussionen af, hvordan den ændrer forskningsprocessen og vidensdannelsen, og hvordan den kan skabe grobund for en anden type samarbejde og kommunikation, er allerede præsenteret ovenfor. Så lad mig blot afsluttende konkludere, at sammenstillingen

af medier, både lingvistiske og para- eller prælingvistiske, kan give nye former for indsigter, både for de involverede forskere og andre besøgende. Desuden kan det at skrive sammen, at sammenstille elementer fra forskellige etnografiske kontekster om samme emne på flydende, legende og ufikseret vis give komparative og mere intuitive forståelser af forskelle og ligheder, på forskellige niveauer, og dermed fordre nye analytiske forståelser for, hvad der rører sig og har effekt og særlig betydning i det overordnede felt, på samme måde som Utopia-projektet lægger op til (se Blok et al. s. 6 og 13). Og endelig kan temporaliteten føje nye forståelser til over en vis tidshorizont, hvor ældre og nyere elementer kan „tale sammen“ hen over tid og sige nye ting, også når de tilgås og analyseres med nye „ører“. De rytmiske egenskaber og nye forbindelser, som opstår over tid i materialerne og nytilførte elementer, kan give brede forståelser af feltets dynamikker, også i en metadatalogisk analyse. Multigrafiens organiske og levende struktur og det kontinuerlige arbejde med at organisere, forbinde, kvalificere og omkvalificere materialet sammen og alene er især det, der udgør multigrafiens potentialer, og som vi rettelig kan kalde *multigrafisk*.

Noter

Dette har været en iterativ proces med multiple forsøg, interaktion med redaktører og reviewere, og jeg vil hermed takke dem alle sammen for deres omhu, forslag til forenklinger og gode spørgsmål til uddybninger. Så dette er måske ikke en multigraf, men i al fald frugten af flere grafers arbejde. Artiklen henter desuden inspiration i blandt andet diskussioner med visuelle antropologer Ida Winther og Trond Waage samt Bjørn Arntsen, Bente Sundsvold og Siren Hope, udviklingen af et YDUN-forskningsprojekt, som ikke så dagens lys, men var 100 procent multigrafisk, og endelig med partnerne i projektet „Biometric Border Worlds“ om biometriske teknologier og migration. Jeg takker også disse samtale- og grafi-partnere for gode tænketankninger og samarbejde.

1. WebDoc står for dokumentar på nettet, rækker hen over en lang række formater af mere eller mindre interaktiv, forgrenet og lagdelt struktur og kaldes også iDoc med henvisning til netop interaktiviteten (Dovey 2014; Favero 2013; Nash 2012, 2014). Se links til WebDoc, for eksempel *Out of my Window*, *Prison Valley*, *Ritual Rhythms* og *City Animals* sidst i bibliografien.
2. Se for eksempel Albris (2017), Horst (2016), Horst og Miller (2012), Kelty (2009), Kozinets (2015), Sanjek og Tratner (2016) og Underberg og Thorn (2013) for blot at nævne nogle få eksempler på digitale mediers stigende betydning inden for antropologien, både som analytiske metoder og empiriske objekter.
3. <http://modesofexistence.org>. Se også en beskrivelse af projektets formål på <http://www.medialab.sciences-po.fr/projets/aime/>.
4. „Enquête sur les modes d’existence: une anthropologie des Modernes“, udgivet på engelsk i 2013.
5. <http://modesofexistence.org/inquiry/#a=START+UP&s=0>.
6. Projektet beskrives som opbygget af „a variegated array of literacy forms“ og „various generic

media and tools used for the project life (Twitter, AIME blog, mailing list, shared on-line meeting materials)“ (Ricci et al. 2016: 48), det vil sige skriftlige medier.

7. Lidt flere billeder og en anmeldelse af udstillingen gives af Line Marie Thorsen og Anders Blok, som også skriver, at materialerne på udstillingen først og fremmest har til formål at fremstille tanker og her især Latours tanker, men at „omvejen gennem andre materialer ikke synes at gøre nogen væsentlig forskel for, hvordan tankerne udfolder sig selv“ („the detour through other materials seems to make no real difference to how the thoughts unfold themselves“) (Thorsen & Blok 2016).
8. <http://modesofexistence.org/#the-phases/timeline>.
9. <http://modesofexistence.org/timeline.html#en>.
10. <http://modesofexistence.org/#the-blog>.
11. Dette projekt (og denne artikel) har især udviklet sig – og er stadig i udvikling – ud fra en vision om en mulig arbejdsstruktur og -strategi, som bruger og udvikler det digitale potentialer. Men Deleuze og Guattaris ideer om rhizomer, plateauer og kort, om bogens komposition og om skrivning som strejfen, afsondring og kartografering (Deleuze & Guattari 1980:9-10), altså en rumlig praksis, har også udgjort en del af den mentale bevæg- og baggrund for arbejdet.
12. Gephi er et digitalt værktøj til at analysere og visualisere onlinenetværk, det vil sige forbindelser mellem en masse forskellige onlinekilder (hyperlinks). ArcGIS er et system, der kan kortlægge, forbinde og præsentere geografiske data.
13. Projektet, med deltagelse af Karen Fog Olwig, Kristina Grünenberg, Anja Simonsen og undertegnede, huses af Institut for Antropologi, Københavns Universitet, og er finansieret af Velux Fondens frie forskningsmidler.
14. Med WebDoc-formatet, udarbejdet i for eksempel programmet „Klynt“, kan man sammensætte dynamiske websider, som rummer både film, foto, tekster, forskellige typer „indlejrede“ elementer og eksterne links m.m. Interaktiviteten er dog på disse platforme begrænset til navigationen (klik), hver side har sin egen linearitet (se eksempler på WebDoc sidst i litteraturlisten).

Litteratur

- AIME Project
2012 <http://www.modesofexistence.org>.
- Albris, Kristoffer
2017 The Switchboard Mechanism. How Social Media Connected Citizens during the 2013 Floods in Dresden. *Journal of Contingencies and Crisis Management*:1-8.
- Bruhn, Jørgen
2010 Heteromediality. In: L. Elleström (ed.): *Media Borders, Multimodality and Intermediality*. Pp. 225-36 London: Palgrave Macmillan.
- Burdick, Anne
2015 Meta!Meta!Meta! A Speculative Design Brief for the Digital Humanities. *Visible Language* 49(3):12-33.
- Cizek, Katerina
2010 Out of my Window. WebDoc. <http://interactive.nfb.ca/#/outmywindow/>.
- Deleuze, Gilles & Félix Guattari
1980 Mille Plateaux. (*Capitalisme et Schizophrénie II*). Paris: Les Editions de Minuit.

- Deleuze, Gilles, Félix Guattari & Robert Brinkley
1983 What Is a Minor Literature? *Mississippi Review* 11(3):13-33.
- Derrida, Jacques
1997 [1967] *Of Grammatology*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Dovey, Jon
2014 Documentary Ecosystems. Collaboration and Exploitation. In: K. Nash, C. Hight & C. Summerhayes (eds): *New Documentary Ecologies. Emerging Platforms, Practices and Discourses*. Pp. 11-32. London: Palgrave Macmillan.
- Favero, Paolo
2013 Getting our Hands Dirty (Again). Interactive Documentaries and the Meaning of Images in the Digital Age. *Journal of Material Culture* 18(3):259-77.
- Frow, John
2005 Genre. *The New Critical Idiom*. London/New York: Taylor & Francis.
- Grimshaw, Anna & Amanda Ravetz
2009 Observational Cinema. *Anthropology, Film, and the Exploration of Social Life*. Bloomington: Indiana University Press.
- Haraway, Donna
1991 Situated Knowledges. The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. In: D. Haraway: *Simians, Cyborgs, and Women. The Reinvention of Nature*. Pp. 183-202. New York & London: Routledge.
- Hazan, Haim & Esther Hertzog
2012 Serendipity in Anthropological Research. *The Nomadic Turn*. Farnham: Ashgate Publishing.
- Holmes, Douglas R. & George E. Marcus
2008 Collaboration Today and the Re-Imagination of the Classic Scene of Fieldwork Encounter. *Collaborative Anthropologies* 1(1):81-101.
- Horst, Heather
2016 Being in Fieldwork. Collaboration, Digital Media, and Ethnographic Practice. In: R. Sanjek & S.W. Tratner (eds): *eFieldnotes. The Makings of Anthropology in the Digital World*. Pp. 156-68. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Horst, Heather A. & Daniel Miller (eds)
2012 The Digital and the Human. A Prospectus for Digital Anthropology. In: H.A. Horst & D. Miller (eds): *Digital Anthropology*. Pp. 3-35. London: Berg Publishers.
- Kelty, Christopher
2009 Collaboration, Coordination, and Composition. *Fieldwork after the Internet*. In: J.D. Faubion & G.E. Marcus (eds): *Fieldwork Is Not What It Used to Be. Learning Anthropology's Method in a Time of Transition*. Pp. 184-206. Ithaca: Cornell University Press.
- Kofoed, Jette
2013 Saturated Knowledge? Affective Rhythms as a Productive Analytical Concept. Paper presented at 5th Psychosocial Studies Network Conference, London, United Kingdom.
- Kozinets, Robert V.
2015 Netnography. *The International Encyclopedia of Digital Communication and Society*:1-8. Online:DOI:10.1002/9781118767771.wbiedcz067.

- Latour, Bruno
 1993 We Have Never Been Modern. Cambridge, MA: Harvard University Press.
 2011 Summary of the AiME project. An Inquiry into Modes of Existence. <http://www.bruno-latour.fr/node/328>.
 2012 An Introduction to AIME. Video. 17 min. <http://bruno-latour.fr/node/468>.
 2013 An Inquiry into Modes of Existence. An Anthropology of the Moderns. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Lévi-Strauss, Claude & Didier Eribon
 1988 De près et de loin. Paris: Editions Odile Jacob.
- MacDougall, David
 1998 Complicities of Style. In: D. MacDougall: Transcultural Cinema. Pp. 140-49. Princeton, NJ: Princeton University Press.
 2006 The Visual in Anthropology. In: D. MacDougall: Film, Ethnography, and the Senses. The Corporeal Image. Pp. 213-26. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Møhl, Perle
 2011 Mise-en-scène, Knowledge and Participation. Considerations of a Filming Anthropologist. *Visual Anthropology* 24(3):227-45.
 2015 Médiats sensoriels en anthropologie: exploration d'une complicité. *Spécificités* 8(2):47-53.
- Nash, Kate
 2012 Modes of Interactivity. Analysing the Webdoc. *Media Culture Society* 34:195-210.
 2014 What is Interactivity for? The Social Dimension of Web-Documentary Participation. *Continuum: Journal of Media and Cultural Studies* 28(3):383-95.
- Reestorff, Camilla
 2017 Den affektive intensivering af Danmark. Grænsekontrollen på Facebook. *Passage – Tidsskrift for litteratur og kritik* 31(76).
- Ricci, Donato, Robin de Mourat, Christophe Leclercq & Bruno Latour
 2016 Clues, Anomalies, Understanding. Detecting Divergent Practices in the Digital Humanities through the AIME Project. <http://modesofexistence.org/anomalies/>.
- Rivoal, Isabelle & Noel B. Salazar
 2013 Contemporary Ethnographic Practice and the Value of Serendipity. *Social Anthropology* 21(2):178-85.
- Russell, Bertrand
 1917 Knowledge by Acquaintance and Knowledge by Description. In: B. Russell: *Mysticism and Logic*. Pp. 209-32. London: George Allen & Unwin Ltd.
- Sanjek, Roger
 2015 Deep Grooves. Anthropology and Mutuality. In: R. Sanjek (ed.): *Mutuality. Anthropology's Changing Terms of Engagement*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Sanjek, Roger & Susan W. Tratner (eds)
 2016 eFieldnotes. The Makings of Anthropology in the Digital World. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Simpson, Philip, Andrew Utterson & Karen J. Shepherdson
 2004 *Film Theory. Critical Concepts in Media and Cultural Studies*. London & New York: Routledge.
- Suhr, Christian & Rane Willerslev
 2013 Montage as an Amplifier of invisibility. In: C. Suhr & R. Willerslev (eds): *Transcultural Montage*. New York/Oxford: Berghahn Books.

Thorsen, Line Marie & Anders Blok
2016 Reset Latour! EASST Review 35(4). <https://easst.net/article/reset-latour/#authors>.

Underberg, Natalie M. & Elayne Zorn
2013 Digital Ethnography. Anthropology, Narrative and New Media. Austin: University
 of Texas Press.

Digitale projekter og WebDoc

AIME Project
2012- <http://www.modesofexistence.org>.

Cizek, Katerina
2010 Out of my Window. WebDoc. <http://interactive.nfb.ca/#/outmywindow/>.

Dufresne, David & Philippe Brault
2009 Prison Valley. WebDoc. ARTE-TV. <http://prisonvalley.arte.tv/?lang=en>.

Møhl, Perle et al.
2014 City Animals. WebDoc/digital platform. <http://www.cityanimals.dk>.
2015 Ritual Rhythms. WebDoc/digital platform. http://mereimellem.dk/ritual_rhythms/.